

Nya medielandskapet

Äta eller ätas – det är frågan i nya boken No Trespassing

The best thing I have read in ages exploring the authorship in print culture, the use of intellectual property rights as an instrument of control and impact of globalisation." Så skrev Matthew Rimmer i sin recension av boken *No Trespassing* i *Australian Library Journal*.

Författaren heter Eva Hemmungs Wirtén och hon forskar i ämnet Biblioteks- & Informationsvetenskap vid ABM i Uppsala; närmare bestämt kring litteraturen i sociologiskt perspektiv. Tjänstledigheten från Bibliotekshögskolan använder hon för att placera sig på världskartan som ett trekrösa mellan juridik, kultur och kommers.

Undertiteln lyder *Authorship, Intellectual Property rights, and the Boundaries of Globalization*. Ämnet låter knastertorrt men trots det sträckläste jag boken. Nyfikenheten kittlades med inslag i kapitelrubrikerna som *The Parisian Hat*, *the Death of the Author* och *Genises in Bottles*. Men så är inte Eva Hemmungs Wirtén en jurist som travar paragrafer utan litteraturvetare – med ett sällsynt drivet språk. Flytet har hon med sig från den tid hon var journalist, med reklam och design som specialitet. Det var innan hon doktorerade på *Harlequinböckerna*. Titeln *No Trespassing* – uppfunnen av Arenaredaktören Per Wirtén, tillika gift med författaren – för tanken till det juridiska intrångsbegreppet. Men också till alla skyltar med Tillträde Förbjudet.

Mjölkpaketet, jingeln i nallen, bibelöversättningen. Vår vardag fylls av företeelser som någon skapat och som någon äger. Skyddet av icke materiella värden är en grundbult i vår ekonomi.

Boken lyfter fram samhällsproblem som hänger samman med upphovsrätten. Ett är profiteringen på den kulturella allmänningen, det vill säga själva grunden för vår gemenskap. Ett annat är obalansen mellan de resursstarka och resurssvaga. Viktiga frågor, men trots det finns det ingen samhällsdebatt värd namnet.

– Folk är rädda för att tycka till, för frågorna är så komplicerade säger författaren. Men tron att detta bara är juristernas domän är ett enormt felslut.

Juristerna är viktiga för tolkningen av immaterialrätten men humanisterna behövs för att skärskåda frågorna i en vidare mening. Därför vill boken förutom i juridiken nå läsare inom kultur, utbildning och medier. Lyckas den sedan väcka samhällsdebattörerna så desto bättre.

Victor Hugo

I begynnelsen tvistade vi om jordlotterna och sedvanerätten sattes på pränt, vilket gav oss nyckeln till vår västerländska expansion. Det sitter i radhusägargenerna att hägna in täppan och gärna bre ut sig lite på allmänningen.

Jordhungern innebar vinnare men också förlorare, det kan samer och indianer intyga. Bönderna bar upp ekonomin som sedan berikade jorddrotsarna. Det är en av de funderingar som slår en vid läsningen.

För mycket från jordägandet känns igen i upphovsrätten så som Eva Hemmungs Wirtén beskriver den.

Victor Hugos verk plankades utanför Frankrike men han fick inte betalt. Att reglera detta med ett internationellt avtal låg därför i hans eget intresse. Men det låg också i den litterära stormakten Frankrikes intresse, vilket Hugo skickligt spann på i ett tal 1878; vilket i sin tur bäddade för den internationella Bernkonventionen några år senare.

– Den tiden präglades av ideologin kring författaren säger Eva Hemmungs Wirtén. Det byggde på att en individ, ofta en man, skapar något originellt. En del råkar ligga inom ramen för upphovsrätten medan annat har hamnat utanför.

I detta tal på Paris internationella litteraturkonferens värnade Hugo också om den kulturella allmänningen – och den balansen går sedan som en röd tråd i boken *No Trespassing*. Även om han skulle gillat att *Les Misérables* blev musikal och Disney kolorerade Ringaren i Notre Dame hade han säkert bullrat mot att bearbetningen fick ett starkare rättsligt skydd än han önskade för egen del.

– Ingen annan törs använda sig av Ringaren i Notre Dame av rädsla för att bli dragen inför domstol av Disney säger Hemmungs Wirtén. Det är bara i teorin som vi är lika inför upphovsrättslagen.

Ny djungelbok

Kulturen har alltid vilat på återbruk från tidigare epoker. Men ve den som idag

Eva Hemmungs Wirtén, forskar i Biblioteks & Informationsvetenskap vid ABM i Uppsala och har skrivit boken No Trespassing, där hon lyfter fram samhällsproblem som hänger samman med upphovsrätten.

använder sig av Kiplings Mowgli i sin produktion för då kommer advokaterna rännande. Djungeln blir en flitigt använd metafor i Eva Hemmungs Wirténs kommande bok som har arbetsnamnet *Abundant Realm: The Culture and Nature of the Commons*.

– Bokens grundidé är att ju mer upphovsrätten skärps, desto mer inskränks den kulturella allmänningen. Poängen är att denna behöver mer skydd. Allmänningen – the public domain – är mer komplex än immaterialrätten och svårare att göra begriplig.

Skyddet av allmänningen är diffus och därför ligger fältet öppet för att exploatera folklöre och annan folklig kultur i den tredje världen. Stoffet stuvas sedan om bakom en mur av immaterialrätt; samma dilemma som för u-ländernas medicinalväxter, vars ämnen syntetiseras och patenteras.

Därför behövs forskare som Eva Hemmungs Wirtén. Men i vår del av världen är hon tämligen unik och man får ta över Atlanten för att hitta akademiska själsfränder. Amerikanska gurus brukar krydda tvärsäkra åsikter med buzzwords. Så icke Eva Hemmungs Wirtén. Hon får fart på hjärncellerna ändå med sitt berättande, vilket också gör henne till en uppskattad föreläsare.

Kanske kommer hon viftande med en skylt "No Trespassing" när hon läser dessa rader, för här och var är det mina egna funderingar som far iväg. Men törs hon tassa in på revir helgade åt juristerna, så må det vara förlåtet att jag tassar in på hennes. Eva Hemmungs Wirténs tankar stimulerar till återbruk.

Forskare Svarte Petter

Forskarna själva ligger pyrt till i mötet med de vetenskapliga tidskriftsoligopolen. Stora förlag, som Reed Elsevier, behövs för tryckningen. Men idag sprids artiklarna elektroniskt för en spottstyver. Men forskarna sitter fast i det akademiska klätterträdet och förlagen har behållit sitt järngrepp. Artikelförfattarna avhänder sig upphovsrätten och de vetenskapliga granskarna jobbar lika gratis. Forskningsbiblioteken pressas sedan av allt dyrare e-abonnemang – för att få tillgång till sådant som lärosätena själva producerat.

Akademierna vill ta över denna kommers men som en del i en global utbildningsindustri lurar nya faror. Det blir svårt att dra gränsen mellan vad som ska vara privat och publikt.

– Universiteten tenderar att skydda kursmaterial och forskningsresultat med någon form av ägande säger Eva Hemmungs Wirtén. Ska lärare och forskare bli egendomsförvaltare – och vad ska då vara

fritt tillgängligt? Den problematiseringen förekommer nästan inte alls.

Högskolebiblioteken är en del i den processen, men hur de än vänder sig så har de ändan bak.

Polarisering

Mediekonglomeraten kan liknas vid löpande band för montering av upphovsrätter. Upphovsmännen har ofta en väl så svag förhandlingssits som Fords underleverantörer. Upphovsrätt handlar mer än någonsin om pengar och makt.

– Kultur har alltid varit en handelsvara men det har blivit verkligt påtagligt med internationella handelsorganisationen WTO anser säger Eva Hemmungs Wirtén.

I USA uppfattas kultur som en industri, betydligt mer än hos oss. Lobbyisterna använder frihandelsavtalen som påtryckning för att skärpa copyright-reglerna. Regelutbredningen blir en katt på råttan med USA, WTO, FN-organet Wipo, EU och till sist Ulvskog och Pagrotsky.

"Det är bara i teorin som vi är lika inför upphovsrättslagen".

I Europa talar vi om upphovsrätt med ideella inslag, medan anglosaxarnas copyright mer markerar en handelsvara. Distinktionen kan diskuteras, för i praktiken anser nog de flesta att kreativt skapande har en nyckelroll för framåtskridandet. Kultur är en näring och ska ersättas där efter.

– Mediebilderna är polariserad. Å ena sidan är det förlagens påtryckare, som kommer till tals i tidningarna. Å andra sidan lägret som ogillar upphovsrätt överhuvudtaget och vill ha största möjliga frihet på nätet.

Få lyssnar på dessa nätideologer. Mediebranschens lobbare tar till grov ammunition med hot om terrorism och grov brottslighet. Och däremellan finns ett stort tomrum.

– Frågor kring privat integritet och spaning på medborgarna är nära kopplade till upphovsrättsfrågorna anser Hemmungs Wirtén. Gränsen för vad som kan anses legitim kontroll förskjuts hela tiden.

Boken berättar hur Xeroxkopiatorn skrämde upp publicisterna. "Varje läsare kan bli sin egen författare" är ett berömt citat från Marshall McLuhan. Liknande signaler hördes när bandspelarna kom och nu handlar det om fildelning.

Teknikhoten får medie företag att gå ihop till konglomerat; men ibland går det åt pipan, som fusionen mellan Time Warner och America Online. Det nu aktuella köpet av Disney från en kabeloperatör är ett exempel på hur innehållsleverantörer gifter sig med distributörer.

– Ny teknik har utmanat medievärlden alltsedan dag ett. Drömmen om konvergens effekter har styrt konglomeratiseringen sedan 90-talet anser författaren.

Marknaden behöver allmänningen

Med allemansrätten i ryggen struntar vi i skyltar med "Tillträde förbjudet". Frizoner behövs också inom immaterialrätten för annars stelnar utvecklingen. Utan friheten på campus lär varken persondatorn eller Internet ha sett dagens ljus. Samma gäller för kulturen.

– Det är en myt att författare skriver i en absolut tomhet, menar Eva Hemmungs Wirtén. Han eller hon plockar från andra verk och skapar något nytt.

Biblioteken är också frizon. Folkskolestadgan föreskrev sockenbibliotek så att ungdomar kunde förkovra sin läskunnighet. Det dyrkade upp marknader för massmedia, men så sent som för sextio år sedan restes krav på förbud för bibliotek att låna ut böcker. Argumenten känns igen i dagens debatt om fildelningen.

Nu handlar det om e-böckerna som kanske ersätter papperet. Får vi virtuella bokbål och blir vi kulturellt historielösa om förlagen trissar upp priset – och kanske drar in e-licensen? Eva Hemmungs Wirtén manar till nytt tänkande:

– Biblioteken bör lämna den invanda biblioteksretoriken och diskutera sin roll i det nya publika rummet. Vad är biblioteken till för och hur kan de fungera som motvikt mot de starka krafterna. Alltför få inser vilken strategisk position biblioteken har.

Kanske måste fackliga organisationer, som bevakar medlemmarnas upphovsintressen, hitta nya infallsvinklar. Är en skärpt upphovsrätt önskvärd om den främst gynnar medie jättarna? Boken *No Trespassing* leder till eftertanke. Kanske behövs en facklig Think Tank?

INGEMAR LINDMARK

Eva Hemmungs Wirtén. No Trespassing: Authorship, Intellectual Property Rights, and the Boundaries of Globalization (Studies in Book and Print Culture). University of Toronto Press. ISBN: 080208835X.